

Noverbal Muloqot Va Ularning Ijtimoiy Tarmoqlarda Qo'llanilishi

Axmedov Baxtiyorjon Ravshanbek o'g'li¹

Annotatsiya: Ushbu maqolada muloqot jarayonidagi noverbal va paralingvistik vositalar, hamda ijtimoiy tarmoqlardagi noverbal vositalarning ko'rinishlari haqida so'z boradi. Tarmoqlarda qo'llanilayotgan noverbal vositalar munosabatlarga qanday ta'sir o'tkazadi va ulardan qanday usulda va qanday holatda foydalanishimiz to'g'ri bo'lishi haqida turli tahlil va fikr-mulohazalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Verbal, noverbal, fonatsion, kinetik, grafik, emotsiya, stiker, vizual, akustik.

Ijtimoiy tarmoqlar – bu har qanday formatda (matn, rasm, musiqa, video) ma'lumot almashish imkonini beradigan va foydalanuvchilar qiziqishini shakllantiradigan internet – resurslar. Hozirgi vaqtda ko'pchilik odamlar ijtimoiy tarmoqlardan axborotni targ'ib qilish, muloqot qilish, sotish va tarqatish uchun faol foydalanadilar. Ijtimoiy tarmoqlarning asosiy xususiyati shundaki, bu maydonda foydalanuvchi ham, tomoshabin ham, ma'lumot manbai hisoblanadi. Bu shuni anglatadiki, tomoshabinlar bilan muloqot juda soddalashtirilgan va o'quvchi yoki mijozdan fikr-mulohaza olish – atigi ikki daqiqa.

Internet muloqoti, jumladan, ijtimoiy tarmoqlarning o'ziga xos xususiyati shundaki, muloqotning ijtimoiy va texnik imkoniyatlari kun sayin kengayib boraveradi. Shunday xususiyatlaridan biri: axborot almashish uchun turli xil foto, video, ovoqli yozuv va hokazolardan foydalanish imkoniyatlari mavjudligi. Qisqa qilib aytganda noverbal vositalardan foydalanish imkoniyatining kengligi ijtimoiy tarmoqlardagi muloqotning asosiy xususiyatlaridan biri hisoblanadi. Shuning uchun internet muloqotidagi noverbal vositalarni tahlil qilish hozirgi kunda amaliy ahamiyatga ega bo'lib qolmoqda.

Noverbal muloqot – muloqot jarayonida lingvistik vositalarni aniqlashtirib keluvchi yoki til elementlarisiz axborot tashuvchi vositalar.

Noverbal vositalar ixcham shaklda katta miqdordagi ma'lumotlarni taqdim eta oladi. Haydovchilar yoki yo'lovchilardan darhol javob bo'lishi shartligi sababli yo'l harakati belgilari, signallar uchun noverbal muloqot shak-shubhasiz asosiy o'rinni tutadi. Har bir inson odatda tildan ko'ra ranglar, rasmlar yoki tovushlarga zudlik bilan javob beradi. Noverbal simvollar orqali savodsiz odamlarga fikr bildirishning yagona metodi quyidagicha kechadi. Muloqot jarayonidagi psixologik ta'sir bu turli vositalar yordamida insonlarning fikrlari, hissiyotlari va xatti-harakatlariga ta'sir ko'rsata olishdir. Psixologik ta'sirning uch xil turi ajratiladi: Verbal ta'sir - bu so'z va nutqimiz orqali ko'rsatiladigan ta'sirimizdir. Bunday asosiy vositalar so'zlar hisoblanadi. Nutq so'zlashuvdagi o'zaro muloqot jarayoni bo'lib, uning vositasi so'zlar hisoblanadi. Monologik nutqda ham, dialogik nutqda ham kishi o'zidagi barcha so'zlar zahirasidan foydalanib, nutqida eng ta'sirchan so'zlarni topib sherigiga ta'sir ko'rsatishni xohlaydi. Paralingvistik ta'sir – bu nutqning atrofidagi uni bezovchi, uni kuchaytiruvchi yoki susaytiruvchi omillardir. Bunga nutqning baland yoki past tovushda ifodalanayotganligi, tovushlar, to'xtashlar, duduqlanish, yo'tal, til bilan amalga oshiriladigan harakatlar, nidolar kiradi. Shunga qarab, do'stimiz bizga biror narsani va'da berayotgan bo'lsa, biz uning qay darajada samimiyligini bilib olamiz. Bunga suhbatdoshlarning fazoda bir-birlariga nisbatan tutgan o'rinlari, holatlari (yaqin, uzoq, intim), qiliqlari, mimika, pantomimika, qarashlar, bir-birini bevosita his qilishlar, tashqi qiyofa, undan chiqayotgan turli signallar (shovqin, hidlar) kiradi. Ularning barchasi muloqot jarayonini yanada kuchaytirib, suhbatdoshlarning bir-birlarini yaxshiroq bilib olishlariga yordam beradi. Amerikalik olim Megrabyan formulasiga ko'ra, birinchi marta ko'rishib turgan

¹ Andijon davlat universiteti O'zbek tilshunosligi kafedrasida o'qituvchisi

suhbatdoshlardagi taassurotlarning ijobiy bo'lishiga gapirgan gaplari 7%, paralingvistik omillar 38% va noverbal harkatlar 58% gacha ta'sir qilarkan.

Hozirgi kunda noverbal vositalarning muloqotdagi ahamiyati haqida T.M.Nikolayeva va G.E.Kreydlining turlicha qarashlari bor, lekin bizning fikrimizcha noverbal vositalar til tizimi uchun yordamchi omil hisoblanadi. Muloqotning manbai sifatida noverbal vositalarning 3 ko'rinishi: vizual, akustik va taktil bor. Vizual vositalarga ko'z orqali ko'rib idrok etish mumkin bo'lgan omillar kiradi. Jumladan, mimika, imo-ishora. Akustikada bevosita intonatsiya, tovushning baland, pastligi o'rganiladi. Ovoz tembri ham suhbat jarayonida muhim omil hisoblanadi. Ushlab ko'rish orqali taktil vositalarni xis qilish mumkin (ishoralar: ritm, emotsional, ko'rsatish, tasvirlash, simbollar).

O'z navbatida Ye.E.Shevtsova muloqotning paralingvistik vositalarining 3 ko'rinishini keltirib o'tadi:

- Fonatsion - muloqotning tempi, ovoz tembri, balandligi, tildagi dialekt, tovushlar artikulyatsiyasi
- Kinetik - so'zlovchining jesti, holati, mimikasi
- Grafik - yozma nutqning o'ziga xosliklari, harflarning grafik ko'rinishi va qisqartmalar.²

Demak, bugungi kunda internetda ham muloqot qilishning bir necha turlari mavjud bo'lib, ulardagi muloqot jarayonida verbal va noverbal vositlardan foydalanilmoqda. Dunyoda yozishmalarda og'zaki bo'lmagan muloqot haqida juda ko'p tadqiqotlar o'tkazildi - biz suhbatdoshni matnga qarab qanday qabul qilamiz. Olimlar xabarlar uzunligi erkaklar va ayollar o'rtasida qanday farq qilishini, kulgichlardan kim va qanday foydalanishini, shuningdek, o'zaro ta'sirning yangi turiga reaksiyasini aniqlashga qaror qilishdi. Bu yerda hamma narsani oldindan aytish mumkin bo'ldi: xabarlar uzunligi erkaklarnikiga qaraganda ayollar uchun uzunroq, ayollar kulgichlardan tez-tez foydalanadilar va erkaklar har doim ham ular nimani anglatishini tushuna olmaydi. Binghamton universitetidan Seliya Klin (Seliya Klin) boshchiligidagi amerikalik olimlar (The Washington Post nashriga ko'ra) Internetda tez-tez yozadigan 126 respondent bilan suhbatlashdi va xabar oxiridagi nuqta ularga javobning sovuqligi haqida gapirib berishini aniqladilar.³ Va bu javob qanchalik qisqa bo'lsa, u shunchalik yorqinroq namoyon bo'ladi. Undov belgisi, aksincha, suhbatda jonli ishtirok etish va suhbatdoshlarning hissiyotini ko'rsatib beradi. Ammo nuqtalardan tashqari, his-tuyg'ularingizni yozma ravishda yetkazishning boshqa usullari mavjud. Qavslar soni xabarni yozgan odamning turli his-tuyg'ularini bildiradi. Qavslar qanday axborot tashiydi?

-) Bitta qavs - suhbatdoshni qabul qilishni, u bilan muloqot qilishdan zavqlanishni bildiradi.
-)) Ikki qavs - bu kulgili, suhbatdosh jilmayib qo'yadi.
-))) Uch yoki undan ortiq qavs ichida shunday deyiladi: Siz bilan muloqotdan xursandman (va sizga ham yaxshi kayfiyat ulashishni xohlayman). Qavslar qatoridan so'zlardan keyin his-tuyg'uni qanday baland va jo'shqinligini bilish mumkin. Ammo endi hamma narsa yana o'zgarimoqda: matnni qavslarga qaraganda ancha yorqinroq bo'yaydigan juda ko'p qiziqarli, gapiradigan kulgichlar mavjud.

Barcha foydalanuvchilar eng ko'p foydalanadigan noverbal vositalarga rasmlar, giflar, stikerlarni olishimiz mumkin bo'ladi. Ayni bu vositalar ham qandaydir axborot tashishga, til egalarining birlari bilan ma'lumot almashishiga ko'mak beradi.

Internet muloqotida noverbal vositalarning o'ziga xos xususiyatlari quyidagi nuqtalarda ifodalangan:

Emotsiya va stikerlar:

Muloqotlarda hissiyat va tuyg'ularni ifodalash uchun odatda emotsiya va stikerlar qo'llaniladi.

Bu noverbal vositalar muloqot qatnashchilarining xususiy tuyg'ularini o'z ichiga oladi.

Rasm va video:

² <https://doi.org/10.5281/zenodo.6937403> (murojaat sanasi:10.03.2023)

³ <https://www.psyh.ru/neverbalnoe-obshhenie-v-sotsialnyh-setyah/> (murojaat sanasi:07.04.2023)

Muloqot qatnashchilari rasm va video materiallar orqali o'z fikrlarini va tuyg'ularini boshqalarga ifodalaydi.

Bu noverbal vositalar muloqotni yanada bog'lashga va e'tirof qilishda muhimdir.

Tovushli xabarlar va so'z ovozi:

Internet muloqotlari odatda matnli emas, balki tovushli bo'lishi uchun katta ahamiyatga ega.

So'z ovozi, intonatsiya va tezlik o'zaro aloqani kuchaytirishda muhim rol o'ynaydi.

Tovushli va video muloqotlar:

Tovushli va video muloqotlarda insonlar bir-birini ko'rib, tinglash va haqiqiy munosabatlarni boshqarishda yaxshi fursat topadi.

Ular boshqa noverbal vositalar bilan birga ishlaydi va muloqotni yanada samarali qiladi.

Noverbal vositalar bu munosabatlarni qo'llab-quvvatlashda o'z hissasini ifodalash uchun muhimdir.

Internet muloqotlarida noverbal vositalar samarali foydalanish, tuyg'ularni to'liq ifodalash va muloqot atmosferasini qo'llab-quvvatlashda muhim bo'ladi.

"Smayliklar" adresantning qabul qiluvchiga ijobiy munosabatini shakllantirishga yordam beradigan ma'lum bir signal funksiyasini bajaradi.

Isroillik olimlar o'zaro yozishmalarda smaylik va turli rasmlardan foydalanish inson haqidagi tasavvurni qanday o'zgartirishini aniqlashdi. Izlanishlar natijasiga ko'ra, yozishmalarda tez-tez smaylik yoki rasmdan foydalanish – boshqalar oldida so'zlarning ta'sir kuchini kamaytiradi hamda kishi nufuzini tushiradi.

Turli rasm va belgilardan foydalanish - odamlar tomonidan ochiqlikka intilish, norasmiy munosabatlar va do'stlashishga tayyor turishni anglatadi. Har doim do'st va hamkor izlash esa, odatda, jamiyatda obro'yi kam bo'lgan kishilarga xosdir. Xulosa qilganda, emotsiya va "gif" suratlar odamlarni yaqinlashtirishga, so'zlar esa masofa saqlashga xizmat qiladi. Ya'ni jamiyatga ta'siri kam bo'lgan kishilar unga ta'siri kuchliroq bo'lganlar bilan yaqinlashishni istaydi. Nufuzli kishilar esa aksincha, boshqalardan masofada turishni xohlaydi. Ushbu tushunchaga asosan, muloqotda tez-tez sur'atlardan foydalanayotgan kishining suhbatdosh oldida nufuzi tushadi.

Isroillik olimlar tajribasida ishtirok etgan kishilar o'z suhbatdoshlarini quyidagi ko'rsatgichlar bo'yicha baholashgan:

Ustunlik qilishga intilish istagi bormi?

Kuch va nazorat qilish imkoniga egami?

Xushmuomala va ishonchga loyiqmi?

Yoqimtoy, aqlli va zukkomi?

Tanqid qilishi mumkinmi?

Izlanish natijasiga ko'ra, yozishmani faqat so'zlar yordamida olib borgan kishi, smaylik va suratlardan foydalanganiga nisbatan, kuchli va obro'yli insondek tuyuladi. Lekin kishi o'z suhbatdoshining unga yaqinlashish yoki uzoqlashish istagi borligini oldindan bilsa, so'z yoki smayliklarning ahamiyati yo'q.

Stikerlar, o'ziga xos mazmuni bilan muloqotlarga rang qo'shadi va muloqot qatnashchilarining tuyg'ularini o'z ichiga oladi. Quyidagi nuqtalarda stikerlarning o'ziga xos mazmuni haqida gaplashish mumkin:

Hushyorlik:

Hazil ko'rinishidagi stikerlar odamlarni hushyor qilishda muhim rol o'ynaydi.

Mazmunli stikerlar qo'llanuvchilar orasidagi munosabatlarni yanada jiddiy ko'rinishga olib keladi.

Mavzuga mos stikerlar:

Muloqot mavzusiga mos keladigan stikerlarni tanlash, muloqot atmosferasini o'zgartirishda katta ahamiyatga ega.

Fikr bildirish:

Stikerlar o'ziga xos mazmuni orqali fikrlarni qisqa, lekin kuchli shaklda ifodalaydi.

Harakatli va aniq stikerlar muloqotni energiyasini oshiradi.

Ma'naviy munosabatlar:

Sevgi, hurmat, tabassum, yoki do'stona muloqot uchun mazmunli stikerlar foydalaniladi.

Ular ma'naviy munosabatlar yaratishda o'ziga xos xususiyatga ega bo'ladi.

Ovozli stikerlar:

Ovozli stikerlar orqali muloqot qatnashchilari o'zlarini ovoz bilan ifodalaydi.

Ular muloqotga ijodiy rang qo'shishda yordam beradi.

Stikerlar o'ziga xos mazmuni, fikr bildirish, ma'naviy munosabatlar yaratish, hamkorlik va hushyorlikni kuchaytirishda muhim vositalardir. Bu xususiyatlari muloqot qatnashchilarining fikrlarini va tuyg'ularini bir-biriga yetkazishda muhimdir.

Qachon emotsiyadan ko'proq foydalanish zarur:

1. Norasmiy do'stona yozishmalarda

Kulgili sariq yuzlar sizning shaxsiy kayfiyatingizda juda mos keladi, bu yerda siz o'zingizning kayfiyatingiz haqida juda ko'p ma'lumot bilan bo'lishasiz. Tuyg'ular yordamida siz hazildan kulasiz, hamdard bo'lasiz, bir-biringizga yuz tutasiz. Haqiqatan ham hissiyotlar mana shu yerda;

2. Tuyg'ular toshib ketganda va so'zlar yetarli bo'lmaganda

Ba'zan, hayotimizda juda muhim narsa yuz berganda, hissiyotlar bizni shunchalik bosib oladiki, biz yorilib ketmoqchi bo'lamiz. Keyin biz facebookda hayajonli xabar yozamiz yoki instagramda ko'zni qamashtiradigan fotosuratni joylashtiramiz. Albatta, kimdir buni yoqtirmaydi, ammo o'zingdagi jonli tuyg'ularni so'zlar orqali ifodalay olmaganingizda, siz emotsiyalardan foydalanganingiz ma'qul va albatta, bunday tuyg'ularni bo'g'ib qo'yish yaxshi emas;

3. Yaqin do'stlar bilan muloqotda

Bu shoshilinch e'tiborni talab qiladigan muhim xabarlarini ko'rinadigan qilishning juda oson va qulay usuli. Siz o'zingiz uchun yaqin insonlar bilan ko'proq emotsiyalar orqali muloqot qilsangiz muloqotingizni samimiy bo'lishini ta'minlab beradi;

Qachon emotsiyasiz muloqot yaxshiroq:

1. Ish yozishmalarida

Ish - bu hissiyotlar uchun joy emas. Bu erda sizdan xotirjam va professional bo'lishingiz talab qilinadi. Agar siz xayrixohligingizni ta'kidlamoqchi bo'lsangiz yoki vaziyatdan xavotir bildirmoqchi bo'lsangizgina smayliklardan foydalaning;

2. Chet elliklar bilan muomala qilishda

Bu, ayniqsa, emotsiya imo-ishoralariga taalluqlidir. Masalan, siz o'zingizning ma'qullashingizni ko'rsatmoqchiligingiz Gretsiya yoki Tailanddan bo'lgan kishi bilan yaxshi munosabatingizni tugatadi. Chunki siz bu ishora bilan uni do'zaxga jo'natdingiz. Albatta, chet elliklar bilan muloqotda ularning madaniyatidan kelib chiqib suhbat qurish kerak bo'ladi. Ularning madaniyatini yaxshi bilmaslik ular bilan muloqotda kelishmovchiliklarni keltirib chiqarishi mumkin. Noverbal vositalar turli davlatlarda turlicha talqin qilinishi biz uchun sir emas. Shuning uchun, suhbatdoshingizning milliy madaniyatining

o'ziga xos xususiyatlarini chuqur bilishingizga amin bo'lmasangiz, munosabatingizni xavf ostiga qo'ymang;

3. Hissiyotlar va his-tuyg'ularni muhokama qilganda

Tuyg'ular jiddiy biznesdir. Agar siz shunchaki suhbatlashibgina qolmay, balki qalbingizni ochsangiz yoki muhim bir narsa bilan o'rtoqlashsangiz, so'zlar sizning his-tuyg'ularingizni va tajribangizni hissiyotlarga qaraganda ancha aniqroq yetkazadi. "Siz men uchun dunyodagi boshqalardan ko'ra azizsiz" degani ketma-ket o'ndan ortiq yuraklarni anglatadi. Oxir oqibat sizda bitta yurak bor, shuning uchun uni bering;

Esingizda bo'lsa, emotsiyalar - bu ziravor, asosiy tarkibiy qism emas. Xatingizga ta'sirchanlik berish uchun siz ulardan juda ozchiligiga muhtoj.

Inson har doim ham his-tuyg'ularini tanish so'zlar bilan ifoda eta olmaydi, ba'zida hatto eng chiroyli iboralar ham suhbatning mohiyatini aks ettirmaydi. Va keyin suhbatning mavzusi yo'qoladi, chunki ekranning boshqa tomonida joylashgan suhbatdosh hech qachon telepatik odam emas va fikrlarni o'qimaydi. Onlayn yozishmalar - bu shaxsiy suhbatdagi kabi hissiyotlar va ularni ifoda etish qobiliyati muhim rol o'ynaydigan suhbatning maxsus turi. Raqib yuz ifodalarini, qo'l harakatlarini ko'ra olmaydi, ajablanadigan yoki so'roq qilingan intonatsiyalarni eshitmaydi. Aynan o'shanda kulgichlar foydali bo'ladi.

His-tuyg'ularni ifodalash uchun smayliklardan foydalanish ba'zida so'zlardan ko'ra yoqimliroq va ma'qulroqdir. Misol uchun kimdandir jahlimiz chiqib turgan paytda yoki asabiylashganimizda noo'rin so'zlarni ishlatib suhbatdoshimizning diliga ozor berib qo'yishdan ko'ra smayliklar orqali vaziyatimizni tushuntirib, suhbat jarayonini keskinlikdan olib chiqishimiz mumkin. Bundan tashqari smayliklar shoshilinch vaziyatlarda aniq maqsadni ifodalashda ham qo'l keladi. Butun boshli jumalarni klaviaturadan harflar terib kiritish o'rniga tayyor smaylik yoki tasvirli stikerlardan foydalanish anchayin vaqtimizni tejaydi. Ammo ko'plab foydali jihatlari borligiga qaramasdan, smayliklardan foydalanish barcha uchun ham birdek yoqimli emas. Ba'zida o'rta yoshlilar va yoshlar o'rtasidagi muloqot jarayonida qo'llanilgan smayliklarni tushunish borasida turlicha qarashlar mavjud.

Quyida misollar yordamida smayliklar va ular ifodalaydigan ma'nolarni ko'rib chiqamiz:

Xursandchilik/tabrik:

A: Men o'zimga ish topdim!

B: Tabriklayman! ;

Zerikish:

A: Kitob haqida fikring qanaqa?

B:

O'ylab ko'rish:

A: Menga turmushga chiqasanmi?

B:

Yuqoridagilardan tashqari juda ko‘plab ma’nolarni ifodalovchi tasvirlar, belgilar jamlanmasi nafaqat internetdagi suhbatlar jarayonida, balki kundalik hayotimizda ham stikerlar ko‘rinishida ishlatilishining guvohi bo‘lamiz.⁴

Xulosa qilib aytganda, suhbat jarayonida qo‘llanilgan smayliklar suhbatning ma’no ko‘lamini hamda ifodalilik darajasini ochib beradi. So‘zlar o‘rniga smaylik va stikerlardan foydalanish suhbat jarayonini mazmunli, yengil va taasurotlarga boy bo‘lishiga xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Дридзе Т.М. Язык и социальная психология. – М., 1980. – 224 с.
2. Абдуазизов А.О. О статусе паралингвистических средств и о критериях их установления // Сборник научных трудов ТашГУ, – №543. – Т., 1978. – С. 158-163.
3. Нурмонов А. Ўзбек тилининг паралингвистик воситалари ҳақида. – Андижон, 1980. – 24 б.
4. Саидхонов М. Алоқа-аралашув ва имо-ишоралар. – Т.: Фан. 2008. – 83 б.
5. О.СН.Abdishukurova.Internetda so‘zlarsiz muloqot.//Research and education.ISSN: 2181-3191.B 349-352.
6. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6937403>
7. <https://www.psyh.ru/neverbalnoe-obshhenie-v-sotsialnyh-setyah/>

---

⁴ О.СН.Abdishukurova.Internetda so‘zlarsiz muloqot.//Research and education.ISSN: 2181-3191.B 349-352.

